

Gulâm Huseyn Sâidî'nin “Top” Adlı Romanında İran’da Meşrutiyet Dönemi

Melike ŞEKER*

Öz

İran edebiyatının önemli isimlerinden Gulâm Huseyn Sâidî'nin Top adlı romanı, İran tarihinin meşrutiyete geçiş dönemine ilişkin tarihsel anlatıları farklı bir bağlamda yorumlama imkânı tanıyan edebi bir eserdir. 19. yüzyıl tarihsel koşullarında günümüz İranı'nın Azerbaycan bölgesinde Meşrutiyet döneminin etkilerini tasvir eden Sâidî romanında değişimi top metaforu ile işlemektedir. Romanda anlatının merkezinde bulunan top metaforu hem çağın yeniliklerini hem de halkın çağın yeniliklerine karşı muhalefetini temsil etmektedir. İran tarihinin önemli bir dönemini işleyen roman ekonomi-politik dönüşümlerin toplumsal süreçlere etkisini konu edinmektedir. İran'a kuzey bölgesinden komşu Çarlık Rusya'nın sömürgeci bir güç olarak nüfuz alanını genişletme politikasının etkisi bağlamında işleyen roman, Avrupa merkezli kapitalist ekonominin Rusya aracılığıyla bölgede neden olduğu dönüşümlerin dinamiklerini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Sâidî'nin romanı edebi bir eser olmanın ötesinde tarihsel bir döneme ışık tutan önemli kaynak niteliğindedir. Bu makale, Gulâm Huseyn Sâidî'nin Top isimli romanını İran'ın Meşrutiyet dönemine geçiş süreciyle ilişkili ele alarak yaşanan toplumsal ve siyasal dönüşümlerin makro-tarihsel koşullarla ilişkisini kurmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışma, Çarlık Rusya'nın İran coğrafyasındaki sömürgeci etkisini romanın olay örgüsünün geçtiği İran'ın kuzeybatı Azerbaycan bölgesindeki politikaları kapsamında ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, Çarlık Rusya, İran Azerbaycanı, Anayasal Dönem, Gulâm Huseyn Sâidî.

* Araş. Gör. Dr., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, melikeseker@munzur.edu.tr, Tunceli, Türkiye, ORCID: 0000-0002-5743-3152

Constitutional Period in Iran in Gulâm Huseyn Sâidî's novel named "The Cannon"

Melike ŞEKER*

Abstract

Gulâm Huseyn Sâidî's novel *The Cannon*, one of the most important figures of Iranian literature, is a literary work that allows us to interpret the historical narratives of the transition period of Iranian history to the Constitutionalism in a different context. In the 19th century historical conditions, Sâidî depicts the effects of the Constitutional Monarchy period in the Azerbaijan region of today's Iran and deals with change through the metaphor of the Cannon. The Cannon metaphor, which is at the center of the narrative in the novel, represents both the innovations of the era and the opposition of the people against the innovations of the era. The novel, which deals with an important period in Iranian history, focuses on the impact of political economy transformations on social processes. The novel, which deals with Iran's northern neighbor Tsarist Russia's policy of expanding its sphere of influence as a colonial power, reveals the dynamics of the transformations caused by the Eurocentric capitalist economy in the region through Russia. In this respect, Sâidî's novel is not only a literary work but also an important source that sheds light on a historical period. This article aims to relate the social and political transformations to macro-historical conditions by analyzing Ghulâm Huseyn Sâidî's novel *The Cannon* in relation to Iran's transition to the Constitutional Monarchy period. In this context, the study examines the colonialist influence of Tsarist Russia in Iran within the context of its policies in the northwestern Azerbaijan region of Iran, where the plot of the novel takes place.

Keywords: Iran, Tsarist Russia, Iranian Azerbaijan, Constitutional Period, Gholam Hossein Saedi.

* Ph.D., Munzur University, Faculty of Letters, Department of Sociology, melikeseker@munzur.edu.tr, Tunceli, Türkiye, ORCID: 0000-0002-5743-3152

1. Giriş

Bu çalışma, İran edebiyatının önemli yazarlarından Gulâm Huseyn Sâidi'nin *Top* (2017) adlı romanını İran tarihinin belirli bir dönemi üzerinden okumaktadır. *Top* romanı, İran coğrafyasında meşrutiyete geçiş sürecine ışık tutan bir anlatıyı temel almaktadır. 13 Ocak 1936'da Tebriz'de dünyaya gelen Sâidi'nin çocukluk ve gençlik yıllarının hem dünya savaşının yarattığı etki altında hem de İran'da sol/sosyalist fikirlerin kitleselleştiği bir dönemde geçmiş olması onun edebi eserlerine de yansımıştır (Kaban, 2014). Genç yaşlarda yazın hayatına başlayan Sâidi, farklı türlerde edebi eserler vermiş ve eserlerinde özellikle buhran dönemlerinde insanların durumuna odaklanmıştır (Memmedli, 2017). İran coğrafyasının merkezi topraklarında kurulan Kaçarlarda Anayasal Dönem (1906-1911) ise, İran'da devlet ve toplum arasındaki ilişkilerde radikal dönüşümlerin yaşandığı zaman aralığıdır. Gulâm Huseyn Sâidi *Top* isimli romanında İran coğrafyası için büyük dönüşümleri imleyen bu zaman aralığını günümüz İran devlet sınırlarında bulunan Azerbaycan¹ bölgesi örneğinde tasvir etmektedir (Dinçtürk, 2017).

Bu makale, Sâidi'nin *Top* adlı romanını üç farklı düzlemde ele almaktadır. Birincisi, Sâidi romanını İran'a coğrafi yakınlığı olan Çarlık Rusya'nın, Avrupalı bir ülke olmamasına rağmen, İran topraklarında takip ettiği sömürgeci politikaların neden olduğu yıkıcı etkiler ekseninde işlemektedir. İran tarihinin kapitalist sisteme geçiş süreciyle yaşadığı dönüşümlerin merkezinde yer alan Avrupalı ülkelerin sömürgeci politikalarıyla Çarlık Rusya'nın Transkafkasya bölgesinde etkinlik kurma arayışı önemli benzerlikler içermektedir (Cronin, 2012; Deutschmann, 2015). Bu yönüyle roman, İran tarihinin belirli bir kesitinde (20. yüzyıl), İran'ın Azerbaycan bölgesinde sömürgeci politikalar takip eden Çarlık Rusya'nın neden olduğu olumsuz etkiyi ortaya koymaktadır. İkinci olarak, *Top* romanında kapitalist öncesi toplumsal yapıya sahip İran'da Batı Avrupa tarzı reform programlarının görülmeye başladığı Meşrutiyet dönemi geçiş süreci, özellikle düzenli ordunun göçebe aşiretlerle ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır.

¹ Romanın mekan olarak geçtiği bölgeler Muvel, Tavus Gölü, Tekdam(Erdebil), Hezan(Erdebil), Tolaçı(Erdebil), Zirve Tepesi (Zencan), Karagöl (Batı Azerbaycan) günümüz İran devletinde doğu ve batı Azerbaycan eyaletinde bulunan alanlardır. Bu nedenle roman boyunca İran Azerbaycanı olarak kastedilen bölge günümüz doğu ve batı Azerbaycan eyaletlerini işaret etmektedir.

Aşiret gücüne dayalı savunma biçiminden farklı olarak Rus generallerin öncülüğünde kurulan Kazak Tugayı'nın Azerbaycan bölgesine gelişinin kırsal bölge yerleşikleri açısından sonuçları romanın odaklandığı merkezi anlatılardan birini oluşturmaktadır. Çünkü Kaçar dönemi reform süreci yeniliklerinden biri olan düzenli orduya geçiş, hem göçebe aşiretlerin yerleşik yaşama geçişini sağlama ve merkezi yönetimin gücünü yayma hem de devlet bürokrasisini yeniden yapılandırma hedefine dayanmaktaydı. Son olarak romanda, Sâidî'nin anlatının merkezine koyduğu top, hem İran'ın reform programlarının halkla ilişkisini imleyen yenilik hem de İran'ın Meşrutiyet dönemi toplumsal muhalefetine dönüşen temsil olarak sembolize edilmektedir (Sâidî, 2017, s. 126-128, 132-135, 139-144, 152-156). Sâidî'nin top metaforu üzerinden İran Azerbaycanı örneğinde ele aldığı geçiş sürecinde yaşanan huzursuzlukların zamanla kitlesel bir muhalefete dönüş süreci eleştirel bir tutumla aktarılmaktadır. Bakıldığında romanın başlangıcında halkın yabancı olduğu, o zamana kadar hiç karşılaşmadığı devasa büyüklüğe sahip ve savunma amaçlı kullanılan top, zamanla halkın yaşadığı sıkıntılar altında ezilmesiyle güçlü bir muhalefete aracılık eden sembole dönüşmektedir. Bu bağlamda Gulâm Huseyn Sâidî'nin Top adlı eserinin, dönemin gelişmelerini ve bu gelişmelerin halk arasında yarattığı huzursuzluğun hangi koşullar altında şekillendiğini ortaya koyması açısından bir dönemin panoramasını farklı bir okumayla sunduğu ifade edilebilir.

2. Sömürgecinin Avrupalı Olmayan Biçimi: Çarlık Rusya'nın İran Coğrafyasındaki Etkisi

19. yüzyıl İran coğrafyası, dışsal dinamiklerin neden olduğu sömürgeci etki ve Kaçarlar yönetiminin ülke içinde neden olduğu olumsuz koşullarla şekillenmiştir. İran'ın Çarlık Rusya ve Britanya'yla olan ilişkilerinin başlangıcı 19. yüzyıldan öncesine dayanmaktadır. Ancak 19. yüzyıl İran için büyük toprak kayıplarının yaşandığı, yabancı sermayenin imtiyaz avına dönüşen ticari ayrıcalıklara sahip olduğu ve yerel ekonominin yabancı sermaye karşısında zayıf konuma düştüğü bir yüzyıl olmuştur. Bu anlamda 19 yüzyıl, İran coğrafyasının sömürgeci güçler tarafından fiili olarak bölündüğü tarihsel bir döneme tekabül etmektedir (Abrahamian, 1989, s. 51). Bu dönemde İran toprakları, kapitalist ekonominin hegemon gücü Britanya'nın güneyden ve Çarlık Rusya'nın ise kuzeyden etkinlik kurma politikalarıyla şekillenmekteydi (Amirahmadi, 2012, s. 17; Atabaki, 2007, s. 1-7).

İran topraklarına kuzeyden komşu olan Çarlık Rusya'nın bölgedeki etkisi, 19. yüzyıl sömürgeci güçlerinden Britanya'nın Basra körfezindeki politikasıyla önemli paralellikler içermektedir. 1801 ile 1828 yıllarında Çarlık Rusya ve İran arasında gerçekleşen büyük savaşlar İran'ın mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır. Transkafkasya bölgesinde Rusya etkisinin artışına yol açan bu savaşlar, İran'ın bu bölgedeki teritoryal, ekonomik ve siyasal gücünü kaybetmesine neden olmuştur (Foran, 1989, s. 12). Böylece Rus-İran savaşları sonrası imzalanan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmalarıyla İran'ın Transkafkasya topraklarında ekonomik ve siyasi güç üstünlüğü Çarlık Rusya'ya geçmiştir (Abrahamian, 2011, s. 50). Sömürgeci güçlerden Rusya'ya tanınan ekonomik imtiyazlar, askeri ve siyasal düzeyde Rusya'nın bölgeye doğrudan toprak müdahalesini kolaylaştıran gelişmeleri de beraberinde getirmiştir (Deutschmann, 2015). İran'a kuzeyden coğrafi yakınlığı olan Rusya'nın en çok etkinlik kurduğu/kurmaya çalıştığı bölge ise, İran'ın Azerbaycan bölgesi olmuştur.

Toprak kayıplarıyla sonuçlanan savaşlarda alınan yenilgilerle savunma araçlarında yaşadığı eksikliği fark eden Kaçar Hanedanlığı ise, askeri modernizasyonun kaçınılmaz bir gereklilik olduğu konusunda yeni bir politik inşaya girişmiştir. Fakat merkezi devletin reform programlarını finanse edecek ekonomik güçten yoksun olması, İran'ın özellikle İngiltere ve Çarlık Rusyası olmak üzere birçok ülkeye ticari ve ekonomik imtiyazlar vermesiyle sonuçlanmıştır (Matin, 2016, s. 89). Rus sermayesine tanınan ayrıcalık, ekonomik alanla sınırlı kalmamıştır. Özellikle ekonomik alanda nüfuzunu genişletme süreci Kaçarların modernleşme süreci kapsamında uygulamayı hedefledikleri reform programlarında Rusya etkisinin derinleşmesine de yol açmıştır. Meşrutiyet döneminde Kaçar yönetimine karşı oluşan anayasa yanlısı radikal muhalefeti tasfiye etmek amacıyla Tebriz'i işgal eden Çarlık Rusya İran'ın Azerbaycan bölgesinde fiili işgalini de başlatmıştır (Clark, 2006, s. 3-5). Dönemin bahsi edilen gelişmeleri Sâidi'nin romanında şu şekilde ifade edilmektedir:

Ey Müslüman kardeşlerim! Birkaç haftadır çöllerdeydim. Dün buraya gelirken kötü bir haber aldım. Birçok köyden, viraneden geçtim. Hepsi ya yerle bir edilmiş ya da düşman ateşiyle yakılmıştı. Açlık çeken obalıların ortasından geçtim. Birbirlerinden korktukları için uyuyamıyorlar. Ali Rıza köyünde, Horozlu'da kıtlık başlamış. Oralarda ve etrafında tuhaf hastalıklar ortaya

çıkılmış. Tebriz'den, Erdebil'den ve Astara'dan Rus generaller, Tatları köylerden çıkarma ve obalıları Tatların yerine yerleştirme görevini üstlenmişler. Şimdi General Dılmaçof topuyla yaylalar-da geziyor, obalıları ortadan kaldırmaya azmetmiş. Şahsevenler birbirlerine düşman olmuşlar, birbirlerinin kanına susamışlar! (Sâidî, 2017, s. 87).

Aktarılan pasajda dönemin gelişmelerini tasvir eden Sâidî, çağın ekonomik sıkıntıları altında ezilen halkın kötüleşen halini dışardan gelen güçlerin bölgeye müdahalesine bağlamaktadır. Roman boyunca söz konusu müdahalenin neden olduğu olumsuz etkiler işlenmektedir. Buna göre, Çarlık Rusya'nın müdahale ettiği İran'ın Azerbaycan bölgesinde takip ettiği sömürgeci politikalar düzen sağlamaktan çok mevcut koşulları daha da kötüleştirmiştir. Bölgede merkezi devlete muhalif olarak görülen ve asayiş bozduğu düşünülen obalıları ortadan kaldırması için Rus General Dılmaçof görevlendirilmiştir. Meşrutiyete geçiş sürecinde bölgede asayiş sağlamak için kime destek verdiği belli olmayan göçerlerin ortadan kaldırılması ve/ya yerleşik yaşama geçirilerek kontrol altına alınması gerektiği düşünülmektedir. Romanın birçok yerinde 'asayişin sağlanması' üzerinden işlenen bu süreç, Rusya'nın Batı sömürgeciliğiyle benzerliği İran'ın Azerbaycan bölgesinde meydana gelen dönüşümler bağlamında ortaya koyulmaktadır. İran tarihine ilişkin kaynaklarda Rusya'nın sömürgeci olarak işaretlenmesi konusunda 'çekingenlik' olduğunu ifade eden Cronin (2012, s. 43), Avrupalı bir güç olmayan Rusya'nın İran coğrafyasındaki politikaların ve İran tarihinde oynadığı rolün genellikle sorunsallaştırılmadığını ileri sürmektedir. Çarlık Rusya, Avrupalı güçlerin İran topraklarındaki sömürgeci politikalarına benzer bir politikayı İran'ın Transkafkasya bölgesinde uygulamaktaydı. Başka bir ifadeyle, Rusya'nın en temel hedefi, İngiltere'nin Basra Körfezi'nde yaptığı gibi, İran'ın kuzey bölgelerinde nüfuz alanını genişletmektir (Keddie, 2006, s. 34). Dönemin ekonomik ve siyasal koşullarını şekillendiren kapitalist ekonominin Britanya ve Rusya aracılığıyla giriş yaptığı İran'daki Kaçar yönetimi ise, sömürgeci güçler karşısında etkinliğini artırmak için devlet yönetim mekanizmalarını modernleştirmek zorunda olduğunun farkındaydı. Ancak reform programları sömürgeci güçlere karşı değil, onlarla iş birliği içinde yürütülmekteydi (Abrahamian, 1989, s. 52). İran'ın farklı bölgelerinde güvenliği sağlayacak gerekli askeri ve mali güçten yoksun Kaçar yönetiminin sömürgeci güçlerle ittifak anlaşmaları yapması, merkezi güce karşı oluşan muhalefeti bastırmak

için önemli sermaye kaynağı ve askeri desteği oluşturmaktaydı (Keddie, 2006, s. 58-72). Bu yönüyle İran merkezi yönetimi, 20. yüzyılın başından başlayarak halkın muhalefetine rağmen sınırlı nitelikteki iktidarını koruma çabasına girişmiş ve bu da dönemin sömürgeci güçleri tarafından destek görmüştür (Moazami, 2018, s. 60-65).

Kaçar yönetiminin merkezi gücünü farklı bölgelerde artırma politikasının ihtiyaç duyduğu finansal destek arayışı, sömürgeci güçlerden Çarlık Rusya'nın bölgede ekonomik ve siyasal nüfuz alanını genişletmiştir. Çarlık Rusya, Kaçar siyasi elitlerinin hem yönetim tarzına etki eden hem de Kaçarların ülke içinde sınırlı egemenliğini zor aracılığıyla devam ettirmesine destek sunan önemli bir güç konumundaydı. Bu yönüyle Kaçarların kendi yönetimlerinin sürekliliği için anayasal taleplere dayalı kitlesel muhalefetin bastırılması politikasıyla Çarlık Rusya'nın Kafkasya topraklarındaki çıkarları örtüşmekteydi. Çünkü Çarlık Rusya için Kafkasya topraklarındaki düzenin sağlanabilmesi Meşrutiyet dönemindeki radikal fikir akımlarının bastırılmasını gerektirmekteydi (Cronin, 2012, s. 168). Dolayısıyla İran'da modern tarihin başlangıcı olarak kabul edilen Anayasal dönem (1906-1911), Çarlık Rusya açısından bölgede Kaçar yönetimiyle kurduğu düzenin tehlikeye girmesi olarak görülmekteydi. Rus ordularının İran'ın kuzeyine doğrudan müdahalesi de bu politikayla ilişkili gerçekleşmiştir (Deutschmann, 2015, s. 155-56). Meşrutiyet dönemi sırasında ve sonrasında Çarlık Rusya'nın İran'ın kuzey bölgesine etkisi, salt doğrudan askeri müdahaleler ve ekonomik çıkarla sınırlı olmamıştır. Meşrutiyet döneminde tartışılan fikir akımlarının konuları bakımından gösterdiği çeşitlilik, İran ile Kafkasya arasında var olan önemli düzeydeki etkileşimi de yansıtmaktadır (Gheissari, 2016, s. 31-33). Bu nedenle, Meşrutiyet dönemi geçiş süreci ve sonrasında Çarlık Rusya'nın çok yönlü rolü belirleyici bir etkiye sahip olmuştur.

Sâidi ise romanında, Çarlık Rusya'nın İran'ın kuzeybatı bölgesinde kurduğu etkinliğin neden olduğu koşulları betimlemektedir. Bu anlamda, Rusya'nın bölgedeki etkisinin sorumlusu olarak halka rağmen kendi gücünü korumak/sürdürmek isteyen Kaçar yönetimi gösterilmektedir: “Bu olup bitenlerin tek sorumlusu devlet! Göçerler meşrutiyetçilere yardıma gidecek diye korktuklarından ortalığı karıştırıp fitili ateşliyorlar. Allah Müslümanların yardımcısı olsun!...” (Sâidi, 2017, s. 24). Bu türden bir çıkışın temelinde ise, İran merkezi topraklarında yaklaşık altmış yıl merkezi bir

güç ol(a)maması ve her bölgesinde farklı aşiretlerin bir güç olduğu İran'da Kaçarların, tüm aşiretli güçlerin desteğini alamadan, görece merkezi bir güç kurması yatmaktadır (Moazami, 2018, s. 33). Gücünü uzun bir süre İran coğrafyasının farklı bölgelerine hakim olan aşiretlere bağımlı sürdüren Kaçarlar ise, bu 19. yüzyıl sermaye birikim sürecine dahil olma süreciyle eş anlı ilerleyen sömürgeci güçlerin İran coğrafyasındaki etkinliğini içeride kendisine muhalefet eden kesimleri ortadan kaldırmak amacıyla kullanmıştır (Abrahamian, 2011, s. 50-53; Amirahmedi, 2012).

Sâidî'nin Top romanı ise, tam da yukarıda ifade edilen 19. yüzyıl koşullarının günümüz İranı'nın doğu ve batı Azerbaycan bölgesine tekabül eden bölgeye olan etkisini merkezine alan önemli bir eser niteliğindedir. Romanda değişim talebiyle bir araya gelen kitlesel muhalefeti merkezi devlet lehine ortadan kaldırmak üzere bölgeye gelen Kazak Tugayı örneği üzerinden işlenmesi, dışardan gelen bir gücün doğrudan askeri müdahalelerini örneklemek amacıyla kullanılmaktadır. Çünkü bahsi edilen dönemde farklı grupların bir araya gelmesiyle oluşan meşrutiyet hareketleri, mevcut yönetimin baskıcı niteliği konusunda ortaklaşmaktaydı. Çünkü halka rağmen gücünü korumak isteyen Kaçarların destek aldığı Kazak Tugayı (Rusya), halkın günlük yaşam koşullarında kötüleşmeye yol açmakta ve yoksulluk altında giderek daha fazla ezilmesine neden olmaktaydı. Roman boyunca yalnızca İranlı meşrutiyetçilerin değil, sıradan insanların da maruz kaldığı sefaleti aktaran Sâidî'ye göre, savaşın en büyük kurbanı ve en fazla zarar göreni bölgenin köylü sınıfıdır (Sâidî, 2017, s. 22-26, 35-36, 45-47, 55-57, 87-89, 109-113). Kazak Tugayı birliğinin desteğiyle merkezi devletin obalar arasındaki düşmanlığı kullanarak kendi gücünü korumaya çalışması köylü sınıfının yoksullaşmasına yol açan en önemli nedenler olarak romanda işlenmektedir. Sâidî romanında, İran'da aşiretli toplumsal yapı içerisindeki hiyerarşi ile daha merkeziyetçi bir devlet kurmaya çalışan Kaçarların dayattığı politika arasında sıkışıp kalan yoksul köylü halkın yaşadıklarına odaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle yazar bu romanında, Rusya'nın İran coğrafyasının kuzeybatı bölgesinde yürüttüğü sömürgeci politikalara, bu politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkan ekonomik ve siyasi buhran sürecinde kendi çıkarına hareket eden gruplara ve de merkezi devlete karşı varlığını sürdürmeye çalışan yoksul köylü sınıfın koşullarına odaklanmaktadır (Dinçtürk, 2017). Ayrıca romanda mekan ve zamana ilişkin tasvirler, 19. yüzyıl ve sonrası İran coğrafyasında çok önemli dönüşümleri ortaya çıkaran içsel dinamikler ile dışsal baskı arasındaki etkileşimi de içermek-

tedir. Bu anlamda Sâidi Top romanında, sömürgeci güçlerden olan Çarlık Rusya'nın İran topraklarında Anayasal dönem boyunca takip ettiği stratejiyle Avrupalı güçlerin yaptıkları arasındaki benzerliği ortaya koymaya çalıştığı ifade edilebilir.

3. Kaçar İranı'nın Toplumsal Yapısı ve Değişimin Dinamikleri

19. yüzyıl İranı'nda kapitalizm öncesi niteliğe sahip toplumsal yapı, ana hatlarıyla hayvan sürülerini otlatarak ve devlete asker sağlayarak yaşayan göçebe-çoban aşiretler, köylü üretim biçimi, kent ekonomisine dayalı lonca üretimi ve küçük meta üretimi şeklinde tasnif edilmektedir. Toprak mülkiyeti ise, özel toprak sahipliği, Şah tarafından tahsis edilen devlet arazileri (*tuyuls*) ve dini sınıfın mülkiyetinde hayır amaçlı veya özel olarak bağışlanan araziler (vakıflar) olarak sıralanmaktadır (Foran, 1991, s. 798-99). 19. yüzyılın sonuna kadar ekonomik açıdan kendi kendine yeten İran nüfusunun yaklaşık %25-30'u yerleşik, göçer veya yarı-göçer aşiretlerden oluşmaktaydı (Abrahamian, 2011, s. 28).

19. yüzyıl İranı'nda hem toprak mülkiyeti hem de toplumsal yapıda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Toplumsal yapının önemli bir parçasını oluşturan göçebe-çoban nüfusu ve ekonomisi yüzyıl sonunda neredeyse yarı yarıya azalmıştır (Foran, 1991, s. 800, 803). Bu nedenle, nüfusunun büyük çoğunluğu kırsal bölgede yaşayan İran coğrafyasında Meşrutiyet dönemindeki reformların en fazla dönüştürdüğü toplumsal gruplardan biri yerleşik köylülüğe zorlanan ve göçebe yaşam tarzını sürdüren aşiret grupları olmuştur (Cronin, 2006, s. 91-92). İran'ın Azerbaycan eyaletinin toplumsal yapısı, diğer bölgelerde de olduğu gibi, yerleşik ve göçebe aşiret topluluklarından oluşmaktaydı. Merkezi yönetime bağlı olan bu gruplar ekonomik ve toplumsal ilişkilerde merkezden bağımsız hareket etmekteydiler (Tapper, 2004).

1905-1911 İran Meşrutiyet dönemine geçiş sürecinin bir panoramasını ortaya koyan Gulâm Huseyn Sâidi'nin Top isimli romanında İran'ın doğu ve batı Azerbaycan bölgesinde var olan toplumsal yapıdaki değişim dinamikleri, Çarlık Rusya desteğiyle bölgeye giren düzenli ordu ve devletin gücünü merkezileştirme çabalarının etkileri bağlamında resmedilmektedir. 19. yüzyıla kadar devlet için çok büyük sorun teşkil etmeyen göçebe aşiretlerin hareket serbestisi, Meşrutiyet döneminde anayasacılara karşı tavırla-

rının belirsiz olması nedeniyle değişmiştir. Artık göçebe aşiretlerin varlığı hiç olmadığı kadar tehlikeli görülmeye başlamıştır. Saedi (2017, s. 59-63) ise, Azerbaycan yerleşiklerinden Kocabeyliler, Alarlular, Hacıhocalılar ve Şahsevenler gibi yerleşik ve/ya göçer aşiretleri, söz konusu dönemde yaşanan gelişmeler temelinde hem birbirleriyle hem de devletle olan değişken ilişkiler üzerinden ele almaktadır.

Anayasal döneme geçiş sürecinde Azerbaycan bölge yerleşiklerinin değişen düzene karşı aldıkları konumu ele alan Sâidi (2017, s. 22-26, 37-44), merkezi devletin kendisine karşı olduğunu düşündüğü aşiretleri yerleşik hale getirmek ve/ya ortadan kaldırmak için bölgede takip ettiği politikalara odaklanmaktadır. Çünkü merkezi yönetimin Çarlık Rusya'nın yardımıyla İran'da kontrolsüz güç kullanması, yoksul halk kitlelerinin meşrutiyet hareketlerinde belirleyici bir rol oynamasına yol açmıştır. Çünkü Şah'a karşı artan halk tepkisini kontrol etme/bastırma amacıyla Rus subaylarının kurduğu Kazak Tugayları, Rusya'nın bölgedeki sömürgeci çıkarlarını koruma politikasının önemli bir aracıydı (Sarıkaya, 2008, s. 70). Değişen konjonktürle birlikte gerçekleştirilen reform programları, Kaçarların merkezileştirilmesine yönelik politikaları daha da genişletmesine imkan sağlarken, aşiretli birlikler bu süreçten doğal olarak olumsuz etkilenen toplumsal grupların başında gelmiştir (Garthwaite, 2011, s. 185). Meşrutiyet döneminde neredeyse tüm aşiretlerin farklı sebeplerle anayasacıları desteklemesi ise, Kaçarlar yönetimi için aşiretleri 'güvenlik' sorunu haline getirmiştir. Bu sebeple İran merkezi devletin göçebe aşiretlere yönelik politikası, aşiretlerin yetkilerini ortadan kaldırma, onlara karşı sefer düzenleme ve onları yerleşik düzene geçirme gibi değişiklikler göstermekteydi (Tapper, 2004, s. 249). Romanda Kaçar yönetiminin safında yer alan Rahim Han'a göçer aşiretleri bastırması için Kazak Tugayı'nın yardıma gönderilmesi ise tam da yukarıda ifade edilen bağlamda okunabilir: "Göçerlere baskı yapmak için Rahim Han'a yardıma gelmişler yani. Yanlarında da büyük bir top varmış, dediklerine göre bir güllesiyle bir obayı yerle bir edecek güçteymiş... (Sâidi, 2017, s. 19).

Romanda çağın koşullarının değiştiğini simgeleyen top ise, o zamana kadar hiç kimsenin görmediği bir savunma yöntemi olarak 'dışarıdan' getirilmişti (Sâidi, 2017, s. 22-26). Romanda, halkın yabancı olduğu ve daha önce hiç görmediği topla ilgili duyumlarını birbirlerine şaşkınlık ve korkuyla aktarmaları, düzenli ordu ve aşiretli toplumların savunma biçim

farklılığını göstermektedir. Kazak Tugayı'yla karşılaşan roman kahramanlarından Baba'nın bölgede yayılan konuşmalardan bir topun olup olmadığı sorulduğunda verdiği cevap köylülerin ifadeleriyle aktarılan farklılığı göstermektedir:

Yüce Allah'ın huzurunda yemenin ederim ki öyle bir şey gördüm ki akıllara ziyan, anlatsam inanmazsın!... Top bir dağ gibi iki tekerin üzerinde duruyordu. Namlusu alıp başını gitmiş, göklerin kalbine kadar uzanmıştı. Ağzı o kadar büyüktü ki içine bir çocuk kolaylıkla sığabilirdi... (Sâidî, 2017, s. 25).

Aşiretli güçlerden biri olan Rahim Han'ın topuyla Dilmaçof'un topunu kıyaslayan köylülerden biri ise, 'Rahim Han'ın topu serçeyse bu devedir' ifadesini kullanmaktadır. Romandaki ifadeyle, Rahim Han'ın külüstür topuna karşılık İran'a gönderilen Kazak Tugayı Rus General Dilmaçof'un topu,

...sanki tepenin üstüne başka bir tepe bindirilmişti... Dik ve uzun boynu, geniş ve sağlam göğsü ile güneşin tam karşısında durmuş gülümsüyordu. Bir vahşi hayvanın pençelerini andıran ayaklarını toprağın kalbine geçirmişti. Görünüşüne öylesine görkem katmıştı ki, kendini ormandan dağlara vurmuş esrik bir aslan benzliyordu (Sâidî, 2017, s. 59).

Aşiretli güçlerin savunma araçlarıyla kıyaslanamayacak kadar devasa büyüklükte olan Dilmaçof'un topu, dönemin askeri yeniliklerine örnek teşkil etmektedir. Ancak Sâidî, bölgede sürekli olarak gezdirilen topu yalnızca askeri bir savunma aracı olarak betimlememektedir. Sâidî'ye göre top, hem İran halkına yabancı olan çağdaki yeniliklerin hem de bu yeniliklerin neden olduğu olumsuz koşulların kırsal köylü sınıf arasında yarattığı çaresizlik fikrini de temsil etmektedir. Bu yönüyle roman boyunca sürekli olarak hareket ettirilen top, belirli bir amaca doğru giden durağan bir sembolden ziyade amacın değişkenliğinin de ifadesidir (Dinçtürk, 2017). Sâidî'nin romanında söz konusu değişen amaç, topun bir yandan halka karşı merkez güç tarafından araç haline getirilmesi öte yandan muhalefetin eline geçtikten sonra ise devlete karşı oluşan öfkeyi temsil etmesi şekilde kurgulanmıştır. Sâidî'nin eserine ismini verdiği roman boyunca metafor olarak kurguladığı top anlatısı, Kaçarlar dönemi meşrutiyet hareketlerinde önemli olaylara da refere etmektedir. Anayasal dönemde açılan meclisin bir süreli-

ğine askıya alınmasına da neden olan Muhammed Ali Şah'ın Rus General Liakhov'a meclisi topa tutmasını emretmesi olayı buna örnek gösterilebilir (Soofizadeh, 2023).

Elbette Sâidî, öncesinde bölgede her şeyin yolunda olduğu ve düzenin sağlandığını ima etmemektedir. Saedi, Kaçarların ve Rus subaylarının öncülüğünde kurulan Kazak Tugayı'nın bölgede olmadıkları zamanlarda, hem aşiretli güçlerin kendi aralarındaki çatışma ve ittifaka hem de göçer aşiretlerin köylü sınıfının yaşamında neden olduğu olumsuz etkilere de değinmektedir. Kazak Tugayı'nın giriş yaptığı Muvel isimli bölgede yaşayan köylülerin kendi aralarında, "...Muvel göçerlerden uzak, onların ayağının altında heder olmuyor diye hep şükrederdik; ama şimdi onlardan daha büyük bir felaketle karşı karşıyayız..." (Sâidî, 2017, s. 18) şeklinde konuşmaları, köylülerin gücünü pekiştirmek isteyen merkezi yönetimi bölgede etkinlik gösteren göçerlerin yarattığı olumsuzluktan daha fazla tehlikeli gördüklerine işaret etmektedir.

İran'ın Azerbaycan bölgesinde bulunan Tebriz ve çevresi Meşrutiyet dönemi gelişmelerinden en fazla etkilenen bölgelerden biri olmuştur (Siegel, 2016). Bu bölgede toplumsal ilişkiler, toprak sahibi beyler ve onların baskısı altında yaşayan kırsal halk, güç kullanan merkezi devlet görevlileri ve göçebelerle köylüler arasındaki kutuplaşmadan oluşmaktaydı (Tapper, 2004, s. 283). Dolayısıyla kırsal bölgede herhangi bir aşirete dahil olmayan halkın yaşadığı sıkıntılar yalnızca devlet gücüne karşı koymaktan değil, bölgede sosyo-ekonomik düzeni önemli ölçüde domine eden göçer aşiretlerin tutumlarından da kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle kırsal bölge halkı, hem dönemin ekonomik koşullarının neden olduğu yoksulluk hem bölgedeki aşiretli güçlerin baskısı hem de merkezi devletin zor araçlarını kullanarak bölgede kurmak istediği hakimiyet altında ezilmekteydi. Değişen koşullarla gelişen ittifaklar karşısında köylünün savunmasızlığını resmeden Sâidî (2017) için Rus General Dilmçoof'un topu, mevcut olan korkuları/koşulları daha da kötüleştiren ve halkı ezmeye gelen 'yeni'yi temsil etmektedir.

Meşrutiyete geçiş sürecinde aşiretlerin değişken tutumlarını örnekleyen Tapper (2004, s. 410), Azerbaycan bölgesinde Tebriz encümenlerine saldıran Çelebiyanlu Büyük Han'ın babası Rahim Han'ın yaptığı hamlenin aynı bölge aşireti olan Hacıkocalu aşireti tarafından durdurulduğunu fakat bu çatışmalarda köylerin talan edildiğini ve bunun da Meşrutiyet dönemi

öncesine dayanan düşmanlıklarla ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Zaten Sâidî (2017) Top eserinde, aşiretlerin birbirleriyle olan eski düşmanlıklarının meşrutiyet karşıtı/yanlısı olmayı etkilediği bir ortamdaki, farklı güçlerin ittifak/çatışma ilişkisi arasında zaten savunmasız olan köylünün daha fazla ezilmesine yol açan tarihsel süreci konu edinmektedir. Romanda, Allah Müslümanları onların şerrinden korusun diyen kethüdaya Şahseven aşiretinin Müslüman olduğunu hatırlatan Kahveci'nin "Müslüman, milletin çoluğunun çocuğunun ödünü yarmaz. Müslüman, halkın varını yoğunu yağmalamaz, ateşe vermez, büyük küçük demeden öldürmez" (Sâidî, 2017, s. 31, 36) şeklindeki ifadesi, halkın göçebe aşiretler karşısındaki çaresizliğinin ve isyanının dışavurumudur. Aktarılan ifadelerde mevcut düzenin bozulması, yalnızca dışardan müdahaleler üzerinden değil, aynı zamanda hem içeriden bu güçlere verilen destekle hem de ortamın koşullarından güç devşiren aşiretli grupların köylülere verdiği zararlar ilintili olarak işlenmektedir. Kazak Tugayı'nın bölgeye gelişyle aşiretler arasındaki çatışmalı ilişkinin bölgede var olan kötü koşulları daha da ağırlaştıracığı konusu romanda şu şekilde ifade edilmektedir:

Ne diyorsun hoca, her yer darmaduman oldu, herkes birbirine düştü. Kocabeyliler Hacıhocalarla birbirine girmiş, Hacıhocalar Alarlularla, Alarlular bunların ikisiyle...Beri yandan Rahim Han ortalığı ateşe vermiş, adamlarına, 'büyük küçük kimseye acımayın! Şahsevenleri, Tatları, hepsini yıkıp yağmalayın! Diye emir vermiş. Bunlar yetmezmiş gibi bir de şerefsiz Kazaklar çıktı başımıza!... (Sâidî, 2017, s. 24).

Bu anlamda Sâidî'nin kırsal köylü halkın kötüleşen ekonomik ve sosyal koşullarının nedenlerini hem bölgedeki aşiretlerin çatışmalı ilişkisine hem de 19. yüzyıldaki tarihsel koşullarının sonuçlarına dayandırdığı söylenebilir. Bu bağlamda, romanda Şah'ın Meşrutiyet dönemi boyunca anayasa yanlılarını bastırmak için başvurduğu zor ile aşiretlerin birbirleri arasındaki çatışmaların etkisi bir arada resmedilmiş; mevcut koşulların kötüleşmesine yol açan değişiminin habercisi ise bölgede gezdirilen topun ta kendisi olmuştur.

İran coğrafyasında büyük dönüşümlerin yaşandığı Kaçarlar dönemindeki yönetici elitler, toprak kayıplarına neden olan büyük savaşlar sonrası savunma gücünde yaşanan zayıflıkların giderilmesi gerektiğini düşünmekteydiler. Ülke savunması aşiret birliğine dayanan Kaçarlar ise, ordu sistemindeki zayıflıkları birtakım reformlarla gidermeyi hedeflemiştir. Örneğin, Batı Avrupa tarzı askeri birlik kurma yönündeki ilk teşebbüs, dönemin Azerbaycan valisi Abbas Mirza'nın düzenli ordu kurma girişimi olmuştur. Osmanlı modernleşme sürecini de yakından takip eden Abbas Mirza, devlet kademelerinde reformu önemsemekte ve çağa ayak uydurmanın gerekliliğini savunmaktaydı (Amirahmadi, 2012, s. 101; Keddie, 2006, s. 40-44).

Söz konusu değişim roman bağlamında aşiret gücüne dayalı savunmanın hakim olduğu İran'ın Azerbaycan bölge halkının düzenli ordu birliklerinden oluşan Kazak Tugayı'yla karşılaşması örneğiyle anlatılmaktadır. İki kazak süvarisiyle karşılaşan hocanın "ikisinin de deri şapkası vardı ve uzun namlulu silahları vardı. Dudaklarının üstünü kalın bıyıkları kapatmıştı ve birbirlerine çok benziyorlardı..." (Sâidî, 2017, s. 60) şeklindeki tasviri düzenli ordunun biçimsel farklılığına vurguyu işaret etmektedir. Belirli bir düzen, tek tip kıyafet ve çok daha donanımlı askeri teçhizata sahip Kazak Tugayı'yla aşiretli savunma güçlerinin kıyaslandığı romanda, dışardan ve yabancı olarak görülen yeniliklere bakış bölgeye getirilen ve dilden dile dolaşan top aracılığıyla anlatılmaktadır. Romanda o zamana kadar görmedikleri ve sahip olmadıkları topun heybeti ise şu şekilde anlatılmaktadır:

Sanki tepenin üstüne başka bir tepe bindirilmişti... Dik ve uzun boynu, geniş ve sağlam göğsü ile güneşin tam karşısında durmuş, gülümsüyordu. Bir vahşi hayvanın pençelerini andıran ayaklarını toprağın kalbine geçirmişti. Görünüşüne öylesine görkem katmıştı ki, kendini ormandan dağlara vurmuş esrik bir aslana benziyordu. (Sâidî, 2017, s. 59).

Topun heybeti ve büyüklüğünün aktarılan cümlelerle tasvir edilmesi ise, köylülerin top karşısında kendilerini daha zayıf ve yetersiz görmelerinin de ifadesidir. Ancak top karşısındaki zayıflığa ve yetersizliğe rağmen aralarındaki husumeti bitiren aşiretler, köylülerle birlikte hareket ederek Dilmaçof'un topuna karşı gelen kitlesel bir muhalefete dönüşmüştür (Sâidî, 2017, s. 134-156). Sonuç olarak, Meşrutiyet dönemindeki siyasal ve toplumsal manzarayı yansıtan Sâidî'nin Top romanında, Anayasal dö-

neme geçiş sürecinde halk arasında 'birliğin' kurulduğu/kurulmak zorunda kalındığı koşullar konu edinilmiş; tüm roman boyunca hareket ettirilen top ise, hem 19. yüzyıl koşullarının yarattığı olumsuzlukların sebebi hem de halkın huzursuzluğu ve öfkesinin birliğe dönüşümünün sembolü olarak resmedilmiştir.

4. İran Halkının Kurtuluş Simgesi Olarak “Top”

1905-1911 yılları arasında İran halkının Kaçar yönetimine karşı muhalefetine neden olan başat etken yüzyılın sömürgeci güçlerinin İran topraklarındaki ekonomi-politik etkisiydi. Çarlık Rusya ve Büyük Britanya'nın farklı bölgelerde nüfuz alanlarını genişletme politikaları İran'ı ekonomi başta olmak üzere siyasal ve toplumsal olarak derinden etkilemiştir. 19. yüzyılın sömürgeci devletleri, İran coğrafyasında takip ettikleri çıkar politikaları gereği merkezde kendilerine bağımlı bir yönetimin varlığını gerekli görmekteydiler (Foran, 2007, s. 10-15; Keddie, 1983, s. 583-585).

Çarlık Rusya ve Büyük Britanya'nın İran'daki nüfuz yarışıyla ilişkili olan merkezi güce destek verme politikaları, İran topraklarına doğrudan askeri müdahalede bulunmayı ve devlet mekanizmalarını reforme edecek programları desteklemeyi içermekteydi. 20. yüzyıl konjonktüründe sömürgeci güçlerin takip ettikleri politikalar, ekonomik ve toplumsal olarak büyük yıkımlar yaratmış ve bu yaratılan yıkımlar yabancı sermayeye tanınan ekonomik imtiyazlarla yerli sermayenin etkinlik kaybetmesiyle sonuçlanmıştı. Para birimindeki dalgalanmanın ekonomiyi olumsuz etkilemesi, temel gıdalardaki fiyat artışı ve beraberinde stokçuluğun başlaması gibi gelişmelerle birlikte ise süreç kitlesel muhalefet hareketine dönüşmüştür (Matin, 2013, s. 59-61). Sömürgeci güçlere İran topraklarında verilen geniş yelpazeli imtiyazlar, sonuçta yerli sermaye aleyhine olmuş ve bu olumsuz ekonomi-politik koşullar meşrutiyet hareketlerinin 'adalet' talebine kaynaklık etmiştir (Karadeniz, 2008, s. 204).

1906 yılında farklı toplumsal gruplar birleşerek Kaçarlara ve sömürgeci devletlerin birçok alanda genişleyen nüfuzuna karşı toplumda var olan muhalefeti kitlesel eylemlere dönüştürmüştür (Garthwaite, 2011, s. 195). İran'ın Kum şehrinde bulunan kutsal türbelerde ulusal bir meclis (*majles*) kurulmasını talep eden lonca üyeleri, zanaatkarlar, küçük esnaf, din adamları gibi toplumun farklı kesimleri bir araya gelerek eylemler düzenlemiş-

lerdir. 5 Ağustos 1906'da kitlesel eylemlerin yarattığı tepkiler karşısında Kaçar Şahı Muzaffereddin Şah, ilk meclisin toplanması ve temel yasaları içeren bir taslağın hazırlanması için ferman yayınlamak zorunda kalmıştır. Böylece 1906 yılında ilan edilen meşrutiyetle İran'da meşrutî monarşi dönemine geçilmiştir (Abrahamian, 2011, s. 59-61; Gheissari, 2016, s. 22). Meşrutiyetin ilanından sonra her bölgede yerel yönetimlerde etkinlik sağlamak ve dönemin siyasi konularının tartışılmasına öncülük etmek amacıyla encümenler (*anjuman*) kurulmuştur (Foran, 1991: 805). Meşrutiyetin ilanını takip eden süreçte İran'da anayasacılar ve Şah yanlıları arasında yoğun bir mücadele de başlamıştır. Bu süreçte Çarlık Rusya meşrutiyet yanlılarına karşı Kaçar Şahı'na destek sunan etkin bir güç olmuştur (Matin, 2016, s. 92). Çünkü Meşrutiyet döneminde merkezi yönetime karşı muhalefetin en yoğun olduğu alanların başında Çarlık Rusya'ya coğrafi yakınlığı olan İran'ın Azerbaycan bölgesi gelmekteydi. Özellikle Kafkasya'dan Tebriz'de örgütlenen muhalif güçlere verilen destek bu bölgedeki muhalefetin radikalliğini de artırmaktaydı (Garthwaite, 2011, s. 195). Ülkenin birçok bölgesinde anayasa yanlılarının kurduğu encümenlerin en aktif ve büyüğü halihazırda Azerbaycanlılar cemaatinden oluşmaktaydı (Abrahamian, 1989, s. 87). Tebriz ve Reşt merkezlerinde bulunan anayasacıların (*anjomanlar*) sayıca fazla ve tartıştıkları konuların çeşitli olması, İran ile Kafkasya arasındaki etkileşimin yoğunluğunu açıkça yansıtmaktaydı. Bu nedenle Kafkasya bölgesi, Rusya'yla yakınlığı ve ticaret yollarının geçiş noktası olması nedeniyle Meşrutiyet döneminde reform yanlılarının örgütlendiği önemli bir bölge konumundaydı (Gheissari, 2016, s. 33).

İran coğrafyasında ideolojik açıdan çağın çeşitli fikir akımlarına yaslanan Meşrutiyet döneminde örgütlenen muhalefetin söylemi 'millî' bir nitelik taşımaktan ziyade imparatorluk döneminin çerçevesini oluşturan din olgusuna dayanmaktaydı. Romanın önemli karakterlerinden bir olan Hoca'nın cemaati bir araya toplamak için kullandığı dilde de buna rastlamak mümkündür:

Mücahitler şu an Tebriz'deler, ellerinde silahlar, bu kafir sürüsünü yok etme hazırlığındalar. Bu dinsiz generalleri Müslümanların ve Ali soyunun hayatının çıkarmaya çalışıyorlar. Bu diktatörleri, bu halk ve din düşmanlarını ortadan kaldırmaya uğraşıyorlar. Hepsi ellerinde silah, gece gündüz savaşıyorlar. Yiyecekleri yok, silahları yok... Güçlerini, kendilerini kazadan beladan koruyan Allah'tan, peygamber soyundan ve on dört masumdan alıyorlar... (Sâidî, 2017, s. 88).

Dönemin fikrîsel etkilenmelerini de içeren adalet ve eşitlik taleplerinin dini liderler aracılığıyla ifade edilmesi ise, yeni olanla mevcut olan arasındaki zihinsel dönüşümlerin nasıl eklemlenebildiğini ortaya koymaktadır. 19. yüzyılın temel ideolojik biçimi olan milliyetçiliğin ulaştığı coğrafyaları dönüştürmekle birlikte mevcut olanı da tam anlamıyla ortadan kaldıramadığı görülmektedir. Bu durum, her çağın kendine özgü fikir akımlarından ve dönüşümlerinden etkilenmenin yanı sıra o zamana kadar onları bir arada tutan değerlerin de söz konusu muhalefeti örgütleyebilmede araçsallaştırılabildiğini göstermektedir. Sâidî'nin romanında, muhalefeti örgütleyerek halk arasından savaşa gönüllü katılımı sağlamak için cemaatine konuşan İmamverdi Hoca, herkesin gücü ölçüsünde savaşması gerektiğini ve bunun namaz ve oruç gibi Allah yolunda cihat olduğunu savunan bir karakter olarak yer almaktadır. Bu ise, kitlelerin mobilize edilmesinde kullanılan dinsel motiflere iyi bir örnektir. Fakat cemaat içinden bir köylünün, “biz bu boş ellerle ne yapacağız!... Ne yer ne içeriz?... Eşimiz çocuğumuz ne yapacak?...” (Sâidî, 2017, s. 88) şeklindeki sorularına Hoca'nın savaşa katılacaklara yiyecek verileceğini ve ailesine de yardım edileceğini söylemesi sonucunda yoksul köylünün savaşa katılmaya karar vermesi halkın esas taleplerini ortaya koymaktadır. Hoca'ya yönelik savaşa katılmaya ikna edilen köylünün ifadeleri ise bunu kanıtlar niteliktedir:

Hoca, ben sevap kazanayım diye yapmıyorum bunu. Doğrusu kimin ne yaptığını da bilmiyorum, anlamıyorum. Durum hiç iyi değil. Kendim, eşim, çocuklarım, hepimiz çaresiziz. Bu durumdan kurtulmak için bu işi kabul ettim.... Boşver öbür tarafı, sevap yerin dibine batsın! Peynir ekmek, sevaptan daha çok lazım bana!... (Sâidî, 2017, s. 89).

Köylünün Hoca'ya cevabı, hem tekil taleplerin kitlesel bir harekete nasıl dönüştüğünü hem de devletin halkın kötüleşen durumuna rağmen kendi gücünü koruma çabasının neden olduğu yoksulluğu gözler önüne sermektedir. Sömürgeci güçlerin, roman özelinde Çarlık Rusya'nın, İran'a doğrudan müdahalesi yerli ekonomide ağır ekonomik krizlere neden olmaktaydı. Devleti yönetenlerin halkın kötüleşen durumuna rağmen kendi güçlerini ve konumlarını koruma politikalarını sürdürme gayreti ise, ülke içinde mevcut ekonomik krizi daha da derinleştirmekteydi. Çeşitli dinamikleri içeren bu sürecin farklı toplumsal grupları bir araya getiren tarihsel koşullar için gerekli zemini oluşturduğu söylenebilir. 19. yüzyılın deği-

şim dinamiklerinin dönüştürdüğü bir diğer güç olan Şii ulema Meşrutiyet dönemine geçiş sürecinde toplumsal muhalefete öncülük eden toplumsal sınıf konumundaydı (Garthwaite, 2011, s. 174-75). Şii ulemanın geniş arazilerde doğrudan ticaret yapabilmesi ve toplumun farklı kesimleriyle geleneksel ilişkiler ağı geliştirmesi, bu grubun siyasi anlamda bağımsız bir güç olabilmesine olanak tanımıştır (Matin, 2016, s. 87-88). Böylece Şii ulema, Kaçar siyasasının etkinliğinin zayıf kaldığı Meşrutiyet döneminde halkın muhalefetine liderlik edecek etkili bir güç olarak geniş kitleleri örgütleyebilmiştir (Keddie, 2006, s. 30).

Sâidî'nin romanında din adamlarının söz konusu rolü, çok farklı toplumsal grupları tek bir hareketin arkasına toplayan dışsal ve içsel koşulların etkileşiminin sonuçları olarak okunabilir. Sâidî'nin roman boyunca anlatılarından da takip edilebildiği üzere, kırsal bölge halkı başta olmak üzere büyük yoksulluk ve güvensizlik altında yaşamak zorunda kalanları bir araya getiren temel dinamikler, hem aşiretli güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederken birbirleriyle olan husumetleri gereği Şah'a ve Kazak Tugayı'na destek vermelerinden hem de merkezi devletin Kazak Tugayı'nı yanına alarak bölgeyi savaş alanına çevirmesinden duyulan büyük hoşnutsuzluk olmuştur. Temel ihtiyacını bile karşılayamayacak hale gelen yoksul halkın kötüleşen durum karşısında savaşmaktan başka çaresi kalmamıştır. Bu anlamıyla Sâidî romanında meşrutiyete geçiş sürecinde oluşan halk muhalefetine homojen bir grup olmadığını işlemektedir (Sâidî, 2017, s. 134-135, 152-156). Farklı saiklerle hareket eden grupların son kertede devletin ve yabancı güçlerin neden olduğu yıkımın yarattığı şartlar altında bir araya gelmeye mecbur kalması romanın ulaştığı ana fikri oluşturmaktadır. Rus General Dilmaçof'un bölge halkından Haşim Hoca'yı yanına alarak gezdirdiği top, halkın başlarda korkup kaçtığı ancak zamanla bu korkunun öfkeye dönüşmesiyle bir araya gelen kalabalıkların ele geçirdiği hareketli ve değişken bir metafor olarak anlatılmaktadır. İran'ın geniş vadilerinde obalıları aramak için çıktığı uzun yolculuğunda General Dilmaçof ne obalıları yakalayabilmiş ne de geliş hedefine ulaşabilmiştir (Sâidî, 2017, s. 142). Şah karşıtı hareketlere destek veren göçerleri yok etmek üzere çıktığı uzun yolculuğun sonunda büyük bir yorgunlukla topunu Tavus Gölü'ne ulaştıran Dilmaçof, "kıyafetleri yırtık pırtık" insan selinin kendisine doğru geldiğini görmektedir. Kendisine doğru gelen kalabalığa şaşkınlıkla bakan Dilmaçof ve Kazak Tugayı askerleri, bir anda etraflarını saran kalabalığın nereden ve nasıl geldiğini anlayamayarak heybetli topun etrafını obalıların

sardığını görmüşlerdir. Bir zamanlar kendilerini yok etmek için getirilen topun etrafını Kazak askerlerinin elinden alan obalılar sarmışlardır. Artık ele geçirilen topun namlusunda ne Rus General Dilmaçof ne de Kazak askerleri vardır. Topun namlusuna ise kendi çıkarı uğruna onlarla iş birliği yapan Haşim Hoca bağlanmıştır (Sâidi, 2017, s. 152-56). Çünkü kızgın kalabalığa göre, yaşadıkları toprakların savaş alanına dönmesine neden olan kişi 'dışardan' gelenlerle iş birliği yapan Haşim Hoca'dır. Toplanan kalabalığın başından sarığını çıkarıp topun namlusuna bağladığı Haşim Hoca halkına ihanetinin bedeli olarak cezalandırılmaktadır. Aslında Sâidi, Top romanının sonunda büyük kalabalıklar karşısında topun ucuna bağlanan Haşim Hoca'yı Ruslarla iş birliği yaparak kendi halkına ihanet eden merkezi güç olarak sembolize etmektedir. Büyük kalabalıklar karşısında meşalenin ateşlenmesiyle patlayan top ise, kalabalığın kitlesel muhalefete dönüşen öfkesini temsil etmektedir.

5. Sonuç

19. yüzyılın ikinci yarısı ve sonrasında Çarlık Rusya ve Britanya, İran topraklarında başta ekonomi olmak üzere toplumsal, siyasal, askeri ve kültürel değişim ve dönüşümlerde fiili olarak varlık gösteren sömürgeci güçlerdir. Dünyada yaşanan dönüşümlerin İran coğrafyasında yoğunlaşan etkisi, ekonomik, toplumsal ve siyasal atmosferin temel belirleyicisi olmuştur. İran topraklarında yabancı sermayenin etkinliğiyle halkın büyük çoğunluğunun yoksullaşması, plansız uygulanan reform programları ve artan ekonomik kriz karşısında temel ihtiyaçlarını bile karşılamakta güçlük çeken kırsal bölge İran halkı, mevcut durumun kötüleşmesine rağmen kendi gücünü korumaya çalışan ve bunun için de sömürgeci güçlerden destek alan Kaçar yönetici elitine karşı güçlü bir muhalefet oluşturmuştur. Söz konusu koşulların belirli bölgedeki etkisini edebi bir eserle ele alan Gulâm Huseyn Sâidi'nin Top isimli romanı, günümüz İranı'nın doğu ve batı Azerbaycan eyaletini kapsayan bölge örneği üzerinden, yoksul İran halk kitlelerinin dönemin sömürgeci gücü Çarlık Rusya'ya ve merkezi Kaçar yönetimine karşı muhalefet olma sürecine ışık tutmaktadır. Dönemin yeniliklerinden başında gelen düzenli ordu ve bu ordunun askeri teçhizatlarından top romanda anlatının merkezinde yer almaktadır. Romanda Çarlık Rusya'nın İran'a gönderdiği Rus General Dilmaçof ve askeri birliğinin yanında getirdiği top, İran Azerbaycanı'nda merkezi devlete karşı meşrutiyet hare-

ketlerine destek veren göçer aşiretleri ortadan kaldırma hedefinin simgesi olarak işlev görmektedir. Bu yönüyle roman, Avrupalı bir devlet olmasa da dönemin sömürgeci gücü Çarlık Rusya'nın etkisini İran'ın Azerbaycan bölgesine yaptığı müdahale üzerinden ele almaktadır. Halkın o zamana kadar hiç görmediği bir savunma aracı olan devasa büyüklükteki topu bölgede gezdiren Rus General Dilmaçof içerde kendi çıkarına göre hareket eden aşiretler ve merkezi devletle iş birliği yapmaktadır. Romanda bu iş birliği karşısında dönemin ekonomik ve siyasi koşulları altında gittikçe yoksullaşan halk kitlelerinin başlarda korktukları topu zamanla ele geçirecek noktaya ulaşmasının serüveni anlatılmaktadır. Sâidî'nin topu, hem neden hem de sonuç olarak romanın merkezinde yer almaktadır. Başka bir ifadeyle romanda top, çağın dönüşümlerinden biri olarak görülen düzenli ordunun sahip olduğu gelişmiş bir savunma aracıyken; aynı zamanda çağın yeniliklerine yabancı olan halkın savunmasız pozisyonunun kitlesel muhalefete dönüşümünün de simgesi konumundadır. Son olarak, Top romanında dönemin ekonomik ve siyasi koşullarının, özellikle kırsal bölgelerde, yarattığı büyük tahribatı ele alan Sâidî, köylü sınıfının kitlesel bir harekete dönüşecek gücü de yaratabildiğini ortaya koymuştur.

Beyan

Bu makale etik kurul kararından muaftır. Çalışmada katılımcı bulunmamaktadır. Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden destek alınmamıştır. Çalışmada kişiler veya kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır. Telif hakkına sahip olacak bir materyal kullanılmamıştır.

Disclosure

The article is exempt from the Ethics Committee Decision. There are no participants. The author received no financial support from any institution and there's no conflict of interest. No material subject to copyright is included.

Kaynakça

- Abrahamian, E. (1989). *Iran between two revolutions*. Princeton University Press.
- Abrahamian, E. (2011). *Modern İran tarihi* (2. Bs.). (Çev. Dilek Şendil). Türkiye İş Bankası. (Orjinal Yayın Tarihi 2008).
- Afshari, R. M. (1993). The historians of the constitutional movement and the making of the Iranian populist tradition. *Int. J. Middle East Stud*, 25(3), 477-494. <https://doi.org/10.1017/S0020743800058888>
- Amirahmadi, H. (2012). *The political economy of Iran under the Qajars: society, politics, economics and foreign relations 1796–1926*. I.B.Tauris & Co Ltd.
- Atabaki, T. (2007). I. Dünya savaşı, büyük devletler arasındaki çekişmeler ve İran'da siyasal toplumun doğuşu. İçinde Touraj Atabaki (Ed.), *İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı* (s.1-8). (Çev. Gül Çağalı Güven). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Clark, D. J. (2006). Constitutionalists and Cossacks: The constitutional movement and Russian intervention in Tabriz, 1907-11, *Iranian Studies* 39(2). <https://doi.org/10.1080/00210860600628757>
- Cronin, S. (2012). Deserters, converts, Cossacks and revolutionaries: Russians in Iranian military service 1800–1920. *Middle Eastern Studies*, 48(2), 147–182. <https://doi.org/10.1080/00263206.2012.661371>
- Cronin, Stephanie. 2006. *Tribal Politics in Iran: Rural Conflict and the New State, 1921-1941*, Taylor & Francis Group.
- Deutschmann, M. (2015). *Iran and Russian imperialism: The ideal anarchists, 1800-1914*. Taylor & Francis Group.
- Dinçtürk, N. (2017, Haziran 15), Susma ustası bir yazar: Gulam Hüseyin Sâedi. *Gazete Duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/ki-tap/2017/06/15/susma-ustasi-bir-yazar-gulam-huseyin-saedi>
- Foran, J. (1991). The strengths and weaknesses of Iran's populist alliance: A class analysis of the constitutional revolution of 1905-1911. *Theory and Society*, 20(6), 795-823. <https://www.wellesu.com/10.1007/bf00678097>

- Foran, J. (1989) The concept of dependent development as a key to the political economy of Qajar Iran (1800–1925), *Iranian Studies*, 22(2-3). p. 5-56. <http://dx.doi.org/10.1080/00210868908701730>
- Garthwaite, R. G. (2011). İran tarihi: Pers İmparatorluğu’ndan günümüze. (Çev. Fethi Aytuna). İnkılap Yayınevi. (Orjinal yayın yılı 2005).
- Gheissari, A. (2016). Iran’s dialectic of the enlightenment: Constitutional experience, transregional connections, and conflicting narratives of modernity. İçinde Ali M Ansari (Ed.), *Iran’s constitutional revolution of 1906 narratives of the enlightenment* (s. 15-47). Gingko Library.
- Kaban, N. (2014). Gulâm Huseyn Sâidî’nin hayati, tiyatro eserleri, Dahhâk isimli tiyatro eserinin çevirisi ve tahlili (Kayıt No: 660145) [Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yök Tez Merkezi.
- Karadeniz, Y. (2008). II. meşrutiyetin ön denemesi: İran meşrutiyet hareketi ve sebepleri (1906), *Bilig*, 47, s.193-214. <https://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2767-published.pdf>
- Keddie, R. N. (1983). Iranian revolutions in comparative perspective. *The American Historical Review*, 88(3), 579-598. <https://doi.org/10.1086/ahr/88.3.579>
- Keddie, R. N. (2006). *Modern Iran: roots and results of revolution*. Yale University Press. (Orjinal Yayın Tarihi 2003).
- Matin, K. (2013). *Recasting Iranian modernity: International relations and social change*. Taylor & Francis Group.
- Matin, K. (2016). The enlightenment and historical difference: The case of Iran’s constitutional revolution. İçinde Ali M Ansari (Ed.), *Iran’s constitutional revolution of 1906 narratives of the enlightenment* (s. 76-97). Gingko Library.
- Moazami, B. (2018). *İran’da devlet, din ve devrim: 1796’dan bugüne*. (Çev. Bahar Bilgen). İletişim Yayınları. (Orjinal Yayın Tarihi 2013).
- Pervane Memmedli, P. (2017). Duygu ve ıstıraplarını pandomimlerine yansıtan yazar: Gulamhüseyn Saidi. *Asya Studies*, 1(1). s. 43-49. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asya/issue/31512/330396#article_cite
- Saedi, H. G. (2017). *Top*. (Çev. M. A. Eyvazi & F. Eyvazi). Yapı Kredi Yayınları. (Orjinal Yayın Tarihi 1972).

- Sarıkaya, Y. (2008). *Tarihi ve jeopolitik boyutlarıyla İran'da milliyetçilik*. Ötüken Yayınları: İstanbul.
- Siegel, E. (2016). In Search of the secret center in constitutional Tabriz. İçinde Ali M. Ansari (Ed.), *Iran's constitutional revolution of 1906: Narratives of the enlightenment* (p. 170-199). Ginkgo Library.
- Soofizadeh, A. (2023). Kaçarlar devrinde meclisin topa tutulması (1908). *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 100. Yıla Özel Sayı. s. 319-28. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3020580>
- Tapper, R. (2004). *İran'ın sınır boylarında göçebeler: Şahsevenlerin toplumsal ve politik tarihi*. (Çev. F. Dilek Özdemir). İmge Kitabevi. (Orjinal Yayın Tarihi 1997).

